

Magdalena Makowska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9414-048X>

e-mail: [magdalena.makowska@uwm.edu.pl](mailto:magdalenamakowska@uwm.edu.pl)

Tekst minimalny jako element krajobrazu językowego miasteczka akademickiego na przykładzie olsztyńskiego kampusu Kortowo

**Minimal text as an element of the linguistic landscape
of a campus as based on Kortowo Campus in Olsztyn**

Abstrakt

Krajobrazy językowe stanowią współcześnie obiekt intensywnie prowadzonych badań lingwistycznych. Badacze skupieni wokół koncepcji *linguistic landscape* stawiają pytania o to, jak utekstowane są przestrzenie miejskie i jakich informacji dostarczają obecne w nich komunikaty, np. tablice informacyjne, szyldy, ogłoszenia. Coraz więcej uwagi poświęca się także krajobrazom językowym przestrzeni półpublicznych, do których zalicza się m.in. urzędy, szpitale i szkoły. Przedmiotem badań prezentowanych w artykule są komunikaty składające się na krajobraz językowy olsztyńskiego kampusu Kortowo. Celem ich analizy, która wpisuje się w założenia koncepcji *schoolscape*, jest wskazanie dominujących w tym krajobrazie językowym dyskursów funkcjonalnych reprezentowanych przez określone rodzaje tekstów minimalnych oraz wykazanie, czy powierzchniowy, kompozycyjny i komunikacyjny minimalizm komunikatów, które często pozostają multimodalne, pozwala na realizację funkcji tekstu przypisanego do przestrzeni instytucji edukacyjnej. Badanie umożliwiło określenie jedenastu dyskursów funkcjonalnych reprezentowanych w krajobrazie językowym Kortowa i potwierdziło zdolność tekstów minimalnych do realizacji funkcji właściwych dla instytucji edukacyjnej.

Słowa kluczowe: krajobraz językowy, krajobraz szkolny, tekst miejski w przestrzeni akademickiej, tekst minimalny

Abstract

Nowadays, linguistic landscapes undergo extensive linguistic research. Researchers who focus on the concept of the linguistic landscape wish to determine how textualised urban spaces are and what information is provided by the messages present in them, e.g. information boards, signboards, or advertisements. Increasingly more attention is also being paid to the linguistic landscapes of semi-public spaces, which include offices, hospitals, and schools. The object of research presented in this article are messages that make up the linguistic landscape of Kortowo Campus in Olsztyn. The aim of analysis,

which was performed within the framework of the schoolscape concept, is to indicate the dominant functional discourses in this linguistic landscape represented by certain types of minimal texts and to show whether the superficial, compositional and communicative minimalism of the messages, which are often multimodal, allows for the realisation of the function of text assigned to the space of an educational institution. The study identifies eleven functional discourses represented in the linguistic landscape of Kortowo and confirms the ability of minimal texts to realise functions inherent in an educational institution.

Keywords: linguistic landscape, schoolscape, urban text in academic space, minimal text

Wprowadzenie

Poszukując odpowiedzi na pytanie o to, jak współczesny człowiek zaspokaja swoje potrzeby komunikacyjne, należy podkreślić znaczenie medialnego zapośredniczenia komunikacji, dzięki któremu dystans czasowy i przestrzenny dzielący komunikujących się ze sobą ludzi nie stanowi już przeszkody w nawiązaniu kontaktu i wymianie informacji. Niezależnie od intensywnego rozwoju różnych form komunikacji właściwych dla przestrzeni medialnej, miejscem, w którym nieustannie komunikują się ludzie, pozostaje przestrzeń publiczna, którą wypełniają komunikaty zróżnicowane pod względem formy, treści i funkcji. Chociaż pojęcia *przestrzeń publiczna* używa się zazwyczaj wobec ujmowanych całościowo przestrzeni miejskich, warto mieć świadomość, że w obrębie każdego miasta istnieją obszary, w których komunikacja przebiega w sposób silnie zdeterminowany specyfiką miejsca i zadaniami przez nie realizowanymi¹. Oznacza to, że oprócz typowych tekstów miejskich można odnaleźć tam także komunikaty, które dookreślają dane miejsce pod względem funkcjonalnym i wyróżniają na tle innych części miasta. Takie przestrzenie instytucjonalne (inaczej: półpubliczne) powstają m.in. w urzędach, szpitalach, muzeach czy – znajdujących się w centrum zainteresowania badawczego w tym artykule – instytucjach edukacyjnych.

---

¹ W artykule przyjęto pojęcie miejskości zgodne z założeniami *urban linguistic*: „Mit Urbanität bezeichnen wir ein Bündel prototypischer (groß)städtischer Merkmale, die einem metropolitanen Modell der Stadt entsprechen. Während Städte konkrete Raumkonfigurationen sind und immer nur ein Mehr oder Weniger an Urbanität besitzen – das zudem in historischer Dynamik zu denken ist –, ist das urbane Modell selbst lediglich eine Richtgröße für analytische Perspektiven auf Städte“ (Busse, Warnke 2015: 521). Zgodnie z tą koncepcją miejskość tekstu w przestrzeni publicznej rozumiana jest jako spełnienie przez dany tekst (również regionalny, wiejski albo globalny) określonych cech miejskich. Oznacza to, że teksty obecne poza administracyjnymi granicami miast również mogą mieć cechy miejskości i ze względu na swoją formę i treść funkcjonować jako teksty miejskie w rozumieniu *urban linguistics*.

Celem artykułu jest ukazanie specyfiki krajobrazu językowego instytucji edukacyjnej na przykładzie uniwersytetu wraz z należącym do niego miasteczkiem akademickim. Kampus stanowi tę część przestrzeni publicznej, która wprawdzie pozostaje w granicach administracyjnych miasta, ale pod względem organizacyjnym i funkcjonalnym stanowi odrębną całość, tworząc niejako miasto w mieście, z właściwym sobie krajobrazem językowym². W pierwszej części artykułu omówiony zostanie stan badań z zakresu *linguistic landscape*, z uwzględnieniem tych spośród nich, które dotyczą tzw. *schoolscape*. Ponieważ komunikaty występujące w przestrzeniach publicznych często przeznaczone są do szybkiej recepcji i jako takie wykazują tendencję do powierzchniowego, kompozycyjnego i funkcjonalnego minimalizmu, w dalszej części rozważań teoretycznych uwaga koncentrować się będzie na tekstach miejskich jako tzw. *tekstach minimalnych* (por. Czachur 2020). W części analitycznej artykułu zaprezentowana zostanie zorientowana funkcjonalnie klasyfikacja tekstów miejskich współtworzących krajobraz językowy Kortowa, tj. miasteczka akademickiego Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. W centrum analizy znajdują się kwestie związane z – nierzadko multimodalną – strukturą omawianych komunikatów. Szczególna uwaga poświęcona zostanie minimalności tekstu oraz jego funkcjom, ważnym z perspektywy instytucji edukacyjnej, którą jest uniwersytet.

***Schoolscape*, czyli krajobraz językowy instytucji edukacyjnych – stan badań**

Na gruncie lingwistycznym pojęcie *krajobraz językowy* używane jest w odniesieniu do sieci tworzonych przez powszechnie dostępne na danym terenie i zróżnicowane pod względem struktury i funkcji komunikaty, takie jak np. znaki drogowe, szyldy, reklamy, ogłoszenia, tablice pamiątkowe. Tym, co je łączy, jest wspólne miejsce ekspozycji, tj. przestrzeń publiczna, która powstaje, by ułatwiać ludziom nieplanowane kontakty i zachęcać do wchodzenia w interakcje. Jednym z elementów działania i oddziaływania w przestrzeni publicznej są obecne w niej teksty, które – tworząc krajobraz językowy – dostarczają cennych informacji na temat jej charakteru i zachodzących w niej przemian.

Zwolennicy podejścia holistycznego definiują przestrzeń publiczną jako system otwartych, ogólnodostępnych miejsc w obrębie miasta, stanowiący

---

² Autonomię uczelni podkreśla się m.in. w art. 50 Ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dn. 12 lipca 2018 roku, Dz.U. 2018, poz. 1668.

pewną całość i obejmujący centrum miasta wraz z przyległymi ulicami, placami, budowlami, pomnikami i zielenią (por. Dymnicka 2013). Badacze reprezentujący drugi nurt postrzegają miasto jako zespół luźno powiązanych ze sobą elementów i wyspecjalizowanych przestrzeni, w tym przestrzeni publicznych o różnym charakterze oraz strukturalnej i funkcjonalnej specyfice widocznej m.in. w sposobie ich utekstowania (por. Jałowicki, Szczepański 2008). Tak rozumiane przestrzenie publiczne powstają m.in. w szpitalach, muzeach, bankach i urzędach, ale także w instytucjach edukacyjnych. Wszystkie one mogą stać się dla lingwisty ciekawym obiektem badań relacji budowanych między nadawcą, odbiorcą i pośredniczącym między nimi komunikatem, tj. tekstem miejskim.

Miasto jako przestrzeń praktyk komunikacyjnych, realizowanych dzięki zaangażowaniu zróżnicowanych pod względem formy, treści i funkcji komunikatów, stanowi przedmiot analiz prowadzonych w wielu krajach³. Inicjując badania z zakresu *linguistic landscape*, Landry i Bourhis (1997) tak oto opiswali ich istotę:

The language of public road signs, advertising billboards, street names, place names, shop signs, and public signs on government buildings combines to form the linguistic landscape of a given territory, region, or urban agglomeration (Landry, Bourhis 1997: 25)⁴.

W początkowej fazie badań krajobrazów językowych koncentrowano się głównie na roli pisma, które czyni z miasta przestrzeń do (od)czytania. Zdaniem reprezentującego perspektywę socjolingwistyczną Auera (2010) język pisany odgrywa niebagatelną rolę w przestrzeni publicznej, gdyż tę przestrzeń strukturyzuje, nadaje jej określony kształt i charakter. Pismo obecne w tekstach miejskich przyczynia się do terytorializacji języków, ponieważ wiąże je z przestrzenią, w której są używane (por. Auer 2010: 297). Praktyki komunikacyjne realizowane w przestrzeni publicznej nie mają jednak wyłącznie charakteru językowego, lecz – analogicznie do tych w przestrzeni medialnej – często są multimodalne: oprócz znaków językowych istotne są w nich statyczne i dynamiczne obrazy oraz nośniki tekstu. Oznacza to, że badanie krajobrazów językowych musi uwzględniać zróżnicowanie semiotyczne komunikatów (por. Opilowski 2020). Odwołująca się do tej różnorodności semiotycznej koncepcja tzw. *geosemiotyki* autorstwa

³ Por. Blackwood 2015; Ben-Rafael, Ben-Rafael 2015; Van Mensel i in. 2016.

⁴ „Język publicznych znaków drogowych, billboardów reklamowych, nazw ulic, nazw miejscowości, szyldów sklepowych oraz oznakowania budynków użyteczności publicznej łączy się w formie krajobrazu językowego danego terytorium, regionu czy aglomeracji miejskiej” (tłum. M.M.).

Scollon, Scollon (2003) skupia się na tym, w jaki sposób znaki użyte w przestrzeni publicznej współtworzą znaczenia i w jakiej relacji pozostają wobec podejmowanych w tejże przestrzeni działań. Ponieważ znak zlokalizowany jest w konkretnym otoczeniu fizycznym, urbanistycznym i społecznym, swoje zadania wypełnia w relacji do tego otoczenia: „each sign indexes a discourse that authorizes its placement” (Scollon, Scollon 2003: 205)⁵. Stąd postulaty dalszego rozszerzania perspektywy badawczej o zagadnienia z zakresu: 1) interakcji między komunikatem i jego adresatem (wpływ komunikatu na odbiorcę i jego działanie), 2) semiotyki wizualnej, tj. językowej, obrazowej i typograficznej struktury komunikatu oraz 3) semiotyki przestrzennej, czyli powiązań komunikatu z miejscem jego ekspozycji.

Znaczenie aspektów semiotycznych krajobrazów językowych podkreślają w swojej koncepcji *semiotic landscape* również Jaworsky, Thurlow, wskazując, że w przestrzeni publicznej toczy się gra „between language, visual discourse, and the spatial practices and dimensions of culture, especially the textual mediation or discursive construction of place” (Jaworsky, Thurlow 2010: 1)⁶. Podobnie Ziegler, Marten (2021) zgłaszają potrzebę objęcia pogłębioną refleksją badawczą obserwowanych w przestrzeniach publicznych praktyk semiotycznych ze względu na ich kompleksowość i różnorodność. Jak podkreślają, szczególną uwagę należy poświęcić temu, po jakie środki semiotyczne (językowe i pozajęzykowe) sięga się, aby nadać znaczenie określonym przestrzeniom i uczynić z nich przestrzenie realnych działań komunikacyjnych.

Auf diese Weise werden zunehmend die Zeichen und die Akteure in den Mittelpunkt gestellt; der Blick wird auf die „choices”, d. h. die Wahl der sprachlichen und anderer semiotischer Mittel gerichtet, mit denen Räumen Bedeutungen zugewiesen und Handlungsräume konstituiert werden (Ziegler, Marten 2021: 15)⁷.

Kluczowe dla badań krajobrazów językowych są nie tylko same teksty obecne w przestrzeniach publicznych, ale też czynniki im towarzyszące, tzn. „motives, pressures, ideologies, reactions and decision making of people regarding the creation of LL in its varied forms” (Ziegler, Marten 2021: 16). Wszystkie

⁵ „Każdy znak wskazuje na dyskurs, który upoważnia do jego umieszczenia” (tłum. M.M.).

⁶ „Między językiem, dyskursem wizualnym a praktykami przestrzennymi i wymiarami kultury, zwłaszcza tekstowym zapośredniczeniem lub dyskursywnym konstruowaniem miejsca” (tłum. M.M.).

⁷ „W ten sposób uwaga skupia się coraz bardziej na znakach i aktorach; spojrzenie kieruje się w stronę »wyborów«, tj. wyboru środków językowych i innych środków semiotycznych, za pomocą których przestrzeniom przypisywane są znaczenia i konstytuowane są przestrzenie działania” (tłum. M.M.).

te elementy budują potencjał komunikacyjny, różnorodność funkcjonalną i specyfikę semiotyczną przestrzeni publicznych i półpublicznych, czyli tych powstających np. na uniwersytetach, w urzędach bądź szpitalach.

W literaturze przedmiotu termin *schoolscape* służy do opisu krajobrazu językowego przestrzeni półpublicznej, jaką jest przestrzeń szkolna. Autorka tego pojęcia, Kara Brown (2018), obejmuje nim wszystkie aktywności komunikacyjne w przestrzeni szkoły, w tym te związane z oddziaływaniem obecnych w niej artefaktów oraz realizowanych ustnie praktyk komunikacyjnych właściwych dla oferowanych zajęć dydaktycznych.

Schoolscape signifies both a place – those school-based environments where place meets text, wheter written (graphic) or oral – and a set of processes, because the text and place working together, constitute, reproduce and transform language ideologies (Brown 2018: 12)⁸.

To bez wątpienia szeroka definicja *schoolscape*, która wyróżnia tę koncepcję na tle innych. Zdaniem Gorter, Cenoz (2015) na krajobraz szkolny składają się wyłącznie komunikaty powiązane z przestrzenią klasy, przy czym samo pojęcie takiego komunikatu jest stosunkowo szerokie, bo obejmuje nie tylko klasycznie rozumiane teksty szkolne, ale także różnego rodzaju notatki, vleпки, instalacje i wszelkie inne przypadki połączeń językowo-obrazowych. Z kolei Krompák (2018) podkreśla, że ważne dla *schoolscape* są nie tylko komunikaty obecne w przestrzeni szkolnej, ale kluczowy bywa też sposób organizacji tejże przestrzeni, który rzutuje na odbiór tekstów: na krajobraz językowy istotnie wpływa np. profil szkoły czy klasy, powodując silniejszą reprezentację określonego rodzaju tekstów.

W tym miejscu warto poruszyć kwestię terminologiczną. *Schoolscape* to w dosłownym tłumaczeniu *krajobraz szkolny*⁹. W języku polskim przymiotnik *szkolny* występuje w takich wyrażeniach jak *przedmiot szkolny* czy *obowiązek szkolny*, które kojarzą się z kolejnymi etapami edukacji, ale pozostają bez związku z kształceniem akademickim. Dlatego w dalszej części artykułu preferowane będzie sformułowanie *krajobraz językowy instytucji edukacyjnych*. Przyjmuje się wąskie rozumienie wyżej wymienionego krajobrazu, uznając, że tworzą go komunikaty, które 1) stosowane są w przestrzeniach instytucji edukacyjnych takich jak przedszkola, szkoły, uczelnie wyższe (*tekst przypisany do instytucji edukacyjnej*), 2) są trwale związane z miejscem,

⁸ „Krajobraz szkolny oznacza zarówno miejsce – te środowiska szkolne, w których miejsce spotyka się z tekstem, czy to pisanym (graficznym), czy mówionym – jak i zbiór procesów, ponieważ tekst i miejsce, pracując razem, konstytuują, reprodukują i przekształcają ideologie językowe” (tłum. M.M.).

⁹ W języku niemieckim odpowiednikami pojęcia *schoolscape* są *schulische Sprachlandschaft* oraz *Schullandschaft* (por. Krompák i in. 2020).

tzn. mają stałe miejsce ekspozycji, które może wpływać na tekstualność (*tekst przypisany do miejsca*), 3) zawierają elementy językowe, które mogą dzielić płaszczyznę z reprezentantami innych systemów znaków (*tekst semiotycznie zapisany*), 4) pod względem strukturalnym i funkcjonalnym tworzą dającą się wyodrębnić całościową jednostkę komunikacyjną (*tekst strukturalnie i funkcjonalnie wyodrębniony*)¹⁰.

Schoolscape to nowość w obszarze badań krajobrazów językowych, dotąd skupionych na analizie utekstowienia małych i dużych miast, opisie rodzajów tekstów miejskich i ich funkcji¹¹. Badając krajobrazy językowe baskijskich szkół, Gorter, Cenoz (2015) wyszli od ogólnego podziału znaków na informacyjne, symboliczne lub mieszane i przypisali im dziewięć właściwych dla *schoolscape* tzw. kategorii funkcjonalnych, co pozwoliło wyróżnić m.in. znaki wspierające proces dydaktyczny, służące rozwojowi świadomości interkulturowej czy popularyzujące język Basków. Dyskusję z tą propozycją podjęli Antroutsopoulos, Kuhlee (2021): badając krajobraz językowy hamburskiego gimnazjum, odwołali się do opisanych przez Scollon, Scollon (2003) czterech typów dyskursów współtworzonych przez teksty infrastrukturalne, regulacyjne, komercyjne i transgresywne, oraz nawiązali do wskazanych przez Ziegler i in. (2018) kolejnych dwóch typów, obejmujących teksty komemoratywne i artystyczne. Ostatecznie wskazali siedem typów dyskursów tworzonych przez powiązane z przestrzenią edukacyjną rodzaje tekstów (tab. 1). Badania miały charakter wielopłaszczyznowy, objęły: 1) typy dyskursów, 2) rodzaje tekstów, 3) ich elementy składowe oraz 4) przestrzeń szkolną jako kontekst analizowanych komunikatów. Dostrzegając bogatą paletę środków językowych, obrazowych i graficznych, autorzy uznali, że obecność zróżnicowanych semiotycznie tekstów determinuje komunikację wizualną realizowaną w przestrzeni szkoły oraz istotnie wpływa na funkcjonalność i klimat placówki, która staje się miejscem sprzyjającym ważnym z perspektywy edukacyjnej praktykom komunikacyjnym.

Tabela 1. Typy dyskursów i rodzaje tekstów w krajobrazie językowym szkoły

TYP DYSKURSU	KRÓTKA DEFINICJA	TYPOWY RODZAJ TEKSTU
1	2	3
infrastrukturalny	znaki informują o miejscach docelowych oraz układzie budynku	tabliczki na drzwiach, plany pomieszczeń, plany zajęć, informacje o zastępstwach

¹⁰ Por. definicja tekstu miejskiego – Makowska 2020.

¹¹ Temat polskich i niemieckich krajobrazów językowych przestrzeni akademickich podjęła m.in. Szczęk (2018).

cd. Tabeli 1

1	2	3
regulacyjny	znaki regulują zachowanie w pomieszczeniach szkolnych, określają obowiązki i zakazy	znaki drogowe, informacja o zasadach segregacji śmieci i korzystaniu z ogrzewania, wskazówki porządkowe i dotyczące BHP
komercyjny	znaki reklamujące szkolne przedsięwzięcia i zalecane formy aktywności	zapowiedzi wydarzeń, zachęty do uczestnictwa w grupach roboczych
transgresywny	znaki nieautoryzowane i dopiski	wlepki, graffiti, napisy na ławkach i ścianach
komemoratywny	znaki służące upamiętnieniu	tablice pamiątkowe, wpisy pamiątkowe
artystyczny	znaki rozumiane jako dzieło artystyczne	instalacje, statuetki, prace plastyczne
dydaktyczny	znaki służące transferowi wiedzy i wsparciu procesu dydaktycznego	plakaty, postery

Źródło: oprac. na podstawie Androutsopoulos, Kuhlee 2021: 208.

Teksty składające się na krajobraz językowy instytucji edukacyjnej mają do wypełnienia wiele złożonych zadań: podczas gdy jedne ułatwiają orientację w przestrzeni, inne wspierają proces dydaktyczny. Tej złożoności funkcjonalnej tekstu często towarzyszy kompaktowość jego formy, wynikająca ze stosowania powiązań multimodalnych, które działają na rzecz optymalnej współpracy języka, obrazu i typografii w procesie kreowania multiznaczenia. Właśnie owa kompaktowość sprawia, że z perspektywy lingwistycznej są to tzw. teksty minimalne.

Tekst miejski jako tekst minimalny

Szyldy uliczne, tablice informacyjne, bilety i banknoty to tylko nieliczne przykłady komunikatów, które przez lata pozostawały na peryferiach badań tekstologicznych, ustępując miejsca tekstom o rozbudowanej strukturze i ugruntowanym statusie gatunkowym. Jednak współcześnie także w tak małych formach dostrzega się duży potencjał komunikacyjny (por. Schmitz 2021). Rzeczywistość medialna i pozamedialna pełna jest niepozornych i często niedocenianych komunikatów, które są pomocne w różnych, często prozaicznych sytuacjach (por. Klug 2021). Kompaktowość formy współgra w nich z multimodalnością struktury, ponieważ dzielące wspólną płaszczyznę język i obraz potrafią wzajemnie się kontekstualizować i skutecznie

współdziałać na rzecz spójnego, ekonomicznie zaprojektowanego i realizowanego przekazu (por. Opiłowski 2020; Poprawa 2020).

Jako jeden z pierwszych potencjał komunikacyjny form uznawanych dotąd za marginalne zjawiska tekstualności dostrzegł Hausendorf (2009). Opisując istotę małych tekstów, autor wskazuje na ich następujące wyznaczniki: rozmiar (zwykle są to teksty małopowierzchniowe), złożoność (cechują się prostą składnią, bywa, że są eliptyczne lub wręcz jednowyrazowe), funkcja (są praktyczne, użyteczne w codziennych sytuacjach, ważne dla organizacji życia społecznego), kompozycja (mają prostą, często szablonową strukturę) i zakres (są powszechne). Uwagę zwraca więc to, że mały tekst w rozumieniu Hausendorfa to komunikat prosty, nieskomplikowany, budujący przekaz w przystępny i łatwy do przyswojenia sposób, nastawiony na szybki odbiór. Te cechy predestynują go do bycia skutecznym m.in. w przestrzeni publicznej.

Na gruncie polskim impuls do dyskusji na temat małych tekstów jako obiektu badań genealogicznych dał Czachur (2020). Zwracając uwagę na obecne w literaturze przedmiotu zróżnicowanie terminologiczne, autor używa synonimicznie dwóch pojęć: *minitekst* i *tekst minimalny*, opisując obiekt swoich badań następująco:

Miniteksty to także najczęściej teksty multimodalne, współtworzone przez różne kody semiotyczne, w których elementy językowe i wizualne zająają się, a proces ten uwarunkowany jest [...] naturą materiału współtworzącego powierzchnię tekstu. Elementy językowe oraz wizualne wspierają w określonych warunkach swoje znaczeniowe potencjały i tworzą symultaniczny oraz całościowo wizualnie percypowalny wytwór językowo-wizualny (Czachur 2020: 30).

Czachur wymienia trzy zasadnicze aspekty wyróżniające teksty minimalne. Są to: 1) kontekst użycia i funkcja, 2) materiał, jego wielkość i powierzchnia, 3) wizualna kompozycyjność i porządek multimodalny. Autor podkreśla znaczenie tekstów minimalnych w organizacji przestrzeni medialnej i pozamedialnej, w tym także przestrzeni publicznej: „[...] są to takie teksty, które rzadziej czytamy, a częściej ich »używamy« zarówno w przestrzeni publicznej, jak i w życiu prywatnym” (Czachur 2020: 32). To komunikaty o wymiarze praktycznym, a szczególnego znaczenia nabiera w ich przypadku kontekst użycia, gdyż to on niejako uruchamia funkcję minitekstu. Funkcja tekstów minimalnych ujawnia się często właśnie w relacji do miejsca ich ekspozycji, zaś poza nim może pozostać nieczytelna.

Dlatego ich [tekstów minimalnych – M.M.] analiza multimodalna dopomina się o uwzględnienie przestrzenno-semiotycznego kontekstu warunkującego funkcję oraz komunikacyjną spójność tych tekstów w ramach szeroko rozumianej perspektywy analizy pragmatycznej (Czachur 2020: 34).

Ważną rolę w przypadku tekstów minimalnych odgrywa materiał, na którym są utrwalone. „Materiał jest nie tylko ich nośnikiem, ale również ich współkreatorem” (Czachur 2020: 34), ponieważ jego dobór stanowi rodzaj informacji skierowanej do odbiorcy; np. aby podkreślić rangę, sięga się po trwałe materiały, jakim jest kamień. Chociaż cechą konstytutywną tekstów minimalnych jest powierzchniowy minimalizm, nie zawsze są one komunikatami małopowierzchniowymi. Czachur zwraca jednak uwagę na to, że „często mała powierzchnia determinuje wybór, rozkład oraz porządek struktury multimodalnej” (Czachur 2020: 36). Elementy wizualne, które w minitekstach towarzyszą temu, co językowe, pełnią funkcje spójnościotwórcze (por. Czachur 2020: 37).

Wspomniana struktura przestrzenna koresponduje z szablonowością i skonwencjonalizowaną kompozycją minitekstów przy stosunkowo prostych konfiguracjach językowych i wizualnych, przede wszystkim ze względu na zwięzłość tematyczną, kontekstualność użycia oraz jednoznaczność funkcji. Minimalizm komunikacyjny współgra z minimalizmem powierzchniowym, a także z minimalizmem kompozycyjnym (Czachur 2020: 36).

Teksty minimalne dowodzą, że możliwe jest projektowanie komunikatów, które – zachowując kompaktową formę – z powodzeniem realizują stojące przed nimi zadania. Chociaż minitekst wyrasta z tego, co językowe, dla jego efektywnego działania ważne jest także to, co dzieje się w warstwie niejęzykowej. Chcąc uwidocznić tę kluczową rolę elementów niejęzykowych, Schmitz używa pojęcia *Bildtext* (tekst obrazowy, obrazotekst) i podkreśla, jak ważna w takim komunikacie jest współpraca gramatyki i designu, które dzielą się zadaniami: „Je mehr Aufgaben Design dabei schafft, desto weniger Grammatik – und umgekehrt” (Schmitz 2017: 9)¹². Sprawne współdziałanie tych dwóch płaszczyzn warunkuje realizację powierzchniowego, komunikacyjnego i kompozycyjnego minimalizmu, widocznego m.in. w przypadku komunikatów współtworzących krajobraz językowy instytucji edukacyjnych.

Tekst minimalny w krajobrazie językowym instytucji edukacyjnej, przykład: kampus Kortowo

Na korpus badawczy będący przedmiotem analizy składa się 86 zdjęć, wykonanych w miasteczku akademickim Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie w czasie od lutego do czerwca 2022 r. i przedstawiających

---

¹² „Im więcej zadań przejmują na siebie design, tym mniej gramatyki – i odwrotnie” (tłum. M.M.).

przykłady tekstów tworzących krajobraz językowy tej instytucji edukacyjnej¹³. Utrwalono komunikaty użyte w budynkach uniwersyteckich i poza nimi, gromadząc reprezentatywny materiał badawczy o szerokim spektrum strukturalno-funkcjonalnym. Analiza ma charakter jakościowy (*case study*) i skupia się na omówieniu przykładowych rozwiązań stosowanych w tekstach tworzących różne typy dyskursów funkcjonalnych wyodrębnionych w przestrzeni Kortowa. Do korpusu badawczego kwalifikowano teksty, które: 1) były użyte w przestrzeni UWM (tekst przypisany do miasteczka akademickiego), 2) miały stałe miejsce ekspozycji (tekst przypisany do miejsca¹⁴), 3) zawierały elementy językowe, które mogły dzielić płaszczyznę z reprezentantami innych systemów semiotycznych (tekst semiotycznie zapisany), 4) pod względem strukturalnym i funkcjonalnym tworzyły dające się wyodrębnić całościowe jednostki, cechujące się komunikacyjnym, powierzchniowym i kompozycyjnym minimalizmem (strukturalnie i funkcjonalnie wyodrębniony tekst minimalny). Cel analizy to wskazanie dominujących w tym krajobrazie językowym dyskursów funkcjonalnych reprezentowanych przez określone rodzaje tekstów minimalnych oraz wykazanie, czy powierzchniowy, kompozycyjny i komunikacyjny minimalizm umożliwia realizację funkcji tekstu użytego w przestrzeni instytucji edukacyjnej.

Analiza korpusu pozwoliła wyodrębnić jedenaście typów dyskursów funkcjonalnych, współtworzonych przez obecne w krajobrazie językowym Kortowa, zróżnicowane pod względem struktury i funkcji teksty minimalne.

1. Dyskurs infrastrukturalny: tworzą go teksty minimalne informujące o lokalizacji, układzie budynków, pomieszczeń, planie zajęć, itp.

Tekst widoczny na fot. 1 wyróżniają 1) haptyczność (zapis alfabetem Braille'a) oraz 2) lokalizacja (umieszczono go na wysokości osiągalnej dla osób poruszających się na wózkach inwalidzkich), co dowodzi dbałości o uczynienie przestrzeni akademickiej realnie dostępną dla użytkowników o różnych potrzebach komunikacyjnych. W przypadku tekstu z fot. 2 uwagę zwraca specyficzny kształt tabliczki: użytkownik widzi strzałkę wskazującą kierunek, w którym biegnie ul. Oczapowskiego. Tekst minimalny i jego funkcja korespondują zatem zarówno z formą nośnika (strzałka), jak też z kontekstem użycia (znak umieszczony w innej okolicy nie spełniłby swojej funkcji). W obu przypadkach – ze względu na fakt wystąpienia tego typu tabliczek na terenie całego kampusu – można uznać, że komunikaty te stanowią element spójnościowy badanego krajobrazu językowego. Jako takie cechują się za-

¹³ W artykule omówiono przykłady tekstów sfotografowanych w Kortowie uznane za najbardziej reprezentatywne dla danej kategorii.

¹⁴ W analizie nie uwzględniono komunikatów na nośnikach mobilnych.

zwyczaj dość dużym sformalizowaniem i wykazują tendencję do stosowania schematycznych rozwiązań językowych i wizualnych, które podkreślają ich oficjalny, administracyjny charakter. Tego typu teksty znajdują zastosowanie zarówno w budynkach akademickich (fot. 1), jak też w otwartej przestrzeni kampusu (fot. 2), ponieważ w obu przypadkach użytkownik potrzebuje jasnych i precyzyjnych informacji o miejscu, w którym się znajduje.

Fot. 1. Tabliczka wewnątrz budynku CNH

Fot. 2. Tabliczka z nazwą ulicy

2. Dyskurs regulacyjny: teksty minimalne regulujące sposób użytkowania przestrzeni akademickiej.

Widoczny na fot. 3 tekst minimalny umieszczono w bezpośredniej bliskości znaku zakazu zatrzymywania się. Informacja wizualna (znak drogowy) uzupełnia tu zatem przekaz realizowany językowo (tabliczka). Dzięki kompetencji multimodalnej użytkownik potrafi odczytać całościowy komunikat jako *[zakaz zatrzymywania się] nie dotyczy samochodów służbowych UWM*. To przykład potwierdzający, że teksty minimalne, zwłaszcza te cechujące się uproszczoną składnią i korzystające ze struktur eliptycznych, stanowią element dłuższego łańcucha komunikacyjnego i odczytywane są w szerszym kontekście, uwarunkowanym m.in. miejscem ich ekspozycji i obecnością kontekstualizujących je elementów wizualnych.

Fot. 3. Znak drogowy

3. Dyskurs wizerunkowy: teksty minimalne budujące markę instytucji.

Flaga reklamowa widoczna na fot. 4 utrwała w pamięci odwiedzających Kortowo kolor uniwersytecki, logo i nazwę uczelni oraz informuje o adresie strony internetowej i mediach społecznościowych, z których korzysta UWM. Jest więc elementem budowania marki uczelni. Tworzywo, z którego została wykonana, wyraźnie różni się od tego użytego w przypadku tekstów prezentowanych na fot. 1–3, co wynika z innej specyfiki funkcjonalnej flagi. Nadal jednak jest to materiał trwały i odporny na działanie czynników atmosferycznych. Komunikaty budujące markę uczelni dominują w przestrzeni otwartej: oprócz funkcji wizerunkowej, która w ich przypadku jest nadrzędna, odgrywają także ważną rolę jako elementy oznaczenia przestrzeni uniwersyteckiej. W przeciwieństwie do tekstów tworzących dyskurs infrastrukturalny i regulacyjny cechują się wprawdzie dużo większą swobodą kompozycyjną, muszą jednak wpisywać się w ramy komunikacji wizualnej danej instytucji i być łatwo identyfikowalne.

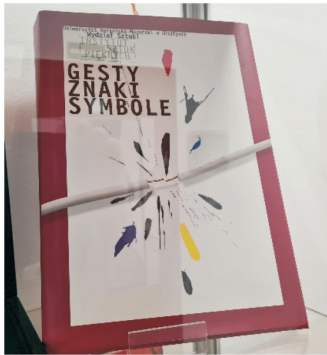

Fot. 4. Flaga reklamowa

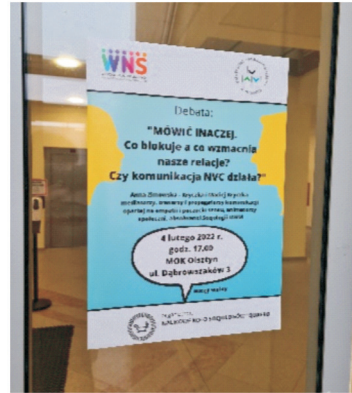
4. Dyskurs naukowy: teksty minimalne popularyzujące działalność naukową uczelni, pracowników i studentów.

W przestrzeni uniwersyteckiej jest wprawdzie wiele komunikatów dotyczących działalności naukowej, ale nie wszystkie z nich mają status tekstów minimalnych. Posiadają go jednak np. okładki eksponowanych na wydziałach monografii autorstwa pracowników uczelni (fot. 5) lub plakaty zachęcające studentów do aktywności w kołach naukowych (fot. 6). To zwykle komunikaty o dużej swobodzie kompozycyjnej, nieszablonowe, zindywidualizowane, zdecydowanie multimodalne, prezentujące obszary aktualnie prowadzonych badań naukowych.

Fot. 5. Okładka książki pracownika UWM

Fot. 6. Plakat koła naukowego WNS

5. Dyskurs dydaktyczny: teksty minimalne popularyzujące działalność dydaktyczną uczelni i służące wsparciu procesu kształcenia.

Teksty minimalne mogą popularyzować działalność dydaktyczną i wspierać proces dydaktyczny. Są to np. plakaty tematyczne i prace studenckie wykorzystywane na zajęciach (fot. 7). Cechuje je duża swoboda kompozycyjna, a w warstwie językowej wyraźnie uproszczona składnia. Zróżnicowanie tematyczne sprawia, że na różnych wydziałach tworzy się dzięki nim swoisty minikrajobraz językowy, będący efektem specyfiki wydziałowej w zakresie oferty kształcenia.

Fot. 7. Plakat studencki

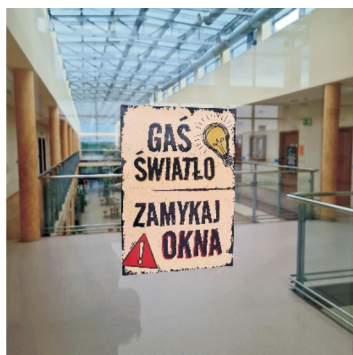
6. Dyskurs transgresywny: teksty minimalne pojawiające się w miejscach do tego nieprzeznaczonych: graffiti, wlepki.

Wśród tekstów minimalnych są też takie, które – np. jako wlepki – pojawiają się w miejscach do tego nieprzeznaczonych: na drzwiach (fot. 9), przystankach autobusowych, ławkach. Stanowią kompaktową, chętnie stosowaną przez młodych ludzi formę zajęcia stanowiska, zaznaczenia obecności,

protestu. Wlepka widoczna na fot. 8 nieprzypadkowo została umieszczona na włączniku światła: zwraca uwagę na problem dużego zużycia energii (*wyłącz światło*) i zachęca do działań proekologicznych (*włącz myślenie*). Podobnie oddziałuje tekst z fot. 9, operujący formami trybu rozkazującego adresowanego do 2. osoby liczby pojedynczej (*gaś, zamykaj*) i w sposób multimodalny przypominający o obowiązkach, jakich należy dopełnić przed wyjściem z budynku wydziału.

Fot. 8. Wlepka na włączniku światła

Fot. 9. Naklejka na drzwiach wewnętrznych

7. Dyskurs komemoratywny: teksty minimalne służące upamiętnieniu ważnych dla uczelni osób i wydarzeń.

Funkcja upamiętnienia często wymusza określoną materialność: nośnik musi zapewnić tekstowi trwałą ekspozycję, ale i właściwą oprawę, by również poprzez materialną formę komunikatu uhonorować tych, którym jest on poświęcony. Materiały takie jak kamień czy metal nie wykluczają jednak stosowania kompilacji słowno-obrazowych, czego dowodzi tablica pamiątkowa z fot. 10: dzięki połączeniu tego, co językowe i obrazowe, odbiorca wie, kim był i jak wyglądał prof. Wiktor Wawrzyczek.

Fot. 10. Tablica upamiętniająca prof. Wiktora Wawrzyczka

8. Dyskurs pandemiczny: teksty minimalne służące organizacji przestrzeni w czasie pandemii.

Teksty minimalne współtworzące dyskurs pandemiczny określają zasady organizacji przestrzeni akademickiej w czasie pandemii, mają więc charakter tymczasowy. Są to zdecydowanie komunikaty multimodalne, często – wbrew zasadom ekonomii semiotycznej – wręcz dublujące przekaz realizowany językowo i za pomocą obrazu. W przypadku tekstu z fot. 11 lapidarna forma osiągnięta została m.in. dzięki użyciu trybu rozkazującego (*załóż, zdezynfekuj, zachowaj*), który – wsparty informacją wizualną – jednoznacznie sygnalizuje, jak należy się zachować.

Fot. 11. Informacja w czasie pandemii

9. Dyskurs prospołeczny: teksty minimalne służące aktywizacji społeczności akademickiej.

Społeczność akademicka często jest aktywizowana do podjęcia wspólnych działań. W 2022 r. w Kortowie pojawiły się teksty o charakterystycznej kolorystyce nawiązującej do barw narodowych Ukrainy i zachęcające do wsparcia ludności ukraińskiej w związku z toczącą się tam wojną (fot. 12). W komunikacie *tutaj możesz pozostawić zakupione artykuły* wskazuje się na konkretne miejsce zbiórki, tj. budynek Biblioteki Uniwersyteckiej. Na poziomie deiktycznym (*tutaj*) tekst został więc przypisany do miejsca ekspozycji i wypełnia swoje zadania w odniesieniu do tej konkretnej lokalizacji. Typografia (układ elementów, kolor, wielkość liter) działa tu bez wątplenia jako element spójnościotwórczy.

Fot. 12. Informacja: Uniwersytet solidarny z Ukrainą

10. Dyskurs komercyjny: teksty minimalne związane z działalnością komercyjną.

W kampusie prowadzona jest także działalność komercyjna, w której teksty minimalne są z powodzeniem wykorzystywane. Widoczne tu (fot. 13) połączenie słowno-obrazowe nawiązuje do konkretnej lokalizacji (biblioteka) i oferty (kawa). Komunikat jest duży i mocno wyeksponowany (okna), ale cechuje go kompozycyjny i komunikacyjny minimalizm, pozostaje więc tekstem minimalnym.

Fot. 13. Kawiarnia akademicka w Bibliotece Uniwersyteckiej

10. Wielodyskurs skumulowany: teksty minimalne o wspólnej lokalizacji, ale realizujące różne funkcje.

W Kortowie można odnaleźć teksty minimalne, które mają wspólną lokalizację, ale realizują różne funkcje. W przypadku widocznym na fot. 14 bliskość i podobieństwo wizualne komunikatów nie zmieniają faktu, że są to dwa teksty minimalne: pierwszy z nich wpisuje się w dyskurs infrastrukturalny, drugi zaś do niego nawiązuje, wyjaśniając, kim był upamiętniony w przestrzeni kampusu jako patron ulicy Jan Licznerski. Na fot. 15 utrwalono

zaś przykład wielodyskursu, na który składają się teksty o charakterze regulacyjnym (*zakaz palenia, wejście tylko w maseczce*) i infrastrukturalnym (*wejście do budynku*). Wszystkie one są multimodalne i minimalne. Dotyczą wprawdzie różnych kwestii i nie są powiązane tematycznie, ale mają wspólne miejsce ekspozycji i to ono zbliża je przestrzennie.

Fot. 14. Tablice na budynku

Fot. 15. Drzwi jednego z wydziałów UWM

Wnioski

Krajobraz językowy instytucji edukacyjnych ma wiele cech wspólnych z krajobrazami językowymi małych i dużych miast. Łączą je ważne dla każdej przestrzeni publicznej teksty współtworzące dyskurs infrastrukturalny, regulacyjny, komercyjny, komemoratywny, pandemiczny czy transgresywny. Konstytutywne dla krajobrazu instytucji edukacyjnej pozostają teksty składające się na dyskursy naukowy i dydaktyczny. W przypadku uniwersytetu istotny jest także dyskurs wizerunkowy, który tworzą komunikaty niemające charakteru komercyjnego, a służące budowaniu marki uczelni. Warto podkreślić, że teksty współtworzące różne dyskursy mają różną dynamikę: podczas gdy komunikaty identyfikujące określone miejsca są stale obecne w przestrzeni kampusu, tych o charakterze wizerunkowym wyraźnie przybywa w czasie rekrutacji na studia lub w związku z ważnymi wydarzeniami naukowymi. Dużą dynamiką odznaczają się także teksty dotyczące działalności naukowej i dydaktycznej, które dodatkowo wykazują silne zróżnicowanie wydziałowe i tworzą tematyczne minikrajobrazy językowe w różnych przestrzeniach kampusu.

Analiza korpusu pokazała, że różnorodność funkcji badanych tekstów nie oznacza, że muszą to być komunikaty o wysoce złożonej strukturze, chociaż takie oczywiście też w krajobrazie językowym Kortowa występują. Znaczna część zadań z powodzeniem realizowana jest jednak przez cechujące się powierzchniowym, kompozycyjnym i komunikacyjnym minima-

lizmem teksty minimalne, w których nadawcy chętnie stosują rozwiązania multimodalne. To właśnie wzajemna kontekstualizacja tego, co językowe i obrazowe, wzmocniona na poziomie typograficznym, pozwala na tworzenie komunikatów, w których wsparciem dla zwykle uproszczonych i zredukowanych (eliptycznych) struktur językowych są elementy niejęzykowe (obraz, typografia). Kompaktowość takich tekstów i wynikająca z niej łatwość ich percepcji predestynują je do bycia skutecznymi komunikatami w przestrzeni publicznej. Jak pokazała analiza korpusu, także w przestrzeni instytucji edukacyjnych teksty minimalne są nie tylko obecne, ale z powodzeniem wypełniają stawiane przed nimi zadania. Miniteksty mogą skutecznie współtworzyć każdy ze wskazanych w tej przestrzeni typów dyskursów, chociaż wyraźna jest tendencja do ich częstszego użycia w funkcji identyfikowania obiektów przestrzeni edukacyjnej oraz regulowania zasad użytkowania tejże przestrzeni niż np. w celu popularyzowania działalności naukowej lub wspierania procesu kształcenia, wymagających zwykle bardziej rozbudowanej pod względem językowym i powierzchniowym formy. Teksty minimalne w sposób istotny współtworzą jednak krajobraz językowy Kortowa i są w nim silnie reprezentowane.

Literatura

- Androutsopoulos J., Kuhlee F. (2021): *Die Sprachlandschaft des schulischen Raums. Ein diskursfunktionaler Ansatz für linguistische Schoolscape-Forschung am Beispiel eines Hamburger Gymnasiums*. „Zeitschrift für Angewandte Linguistik“ 75, s. 195–243.
- Auer P. (2010): *Sprachliche Landschaften*. [W:] *Sprache intermedial: Stimme und Schrift, Bild und Ton*. Red. A. Deppermann, A. Linke. Berlin, s. 271–298.
- Ben-Rafael E., Ben-Rafael M. (2015): *Linguistic landscapes in an era of multiple globalizations*. „Linguistic Landscape“ 1(1–2), s. 19–37.
- Blackwood R. (2015): *LL explorations and methodological challenges: Analysing France's regional languages*. „Linguistic Landscape“ 1(1–2), s. 38–53.
- Brown K. (2018): *Shifts and stability in schoolspace: Diachronic consideration of southeastern Estonian schools*. „Linguistics and Education“ 44, s. 12–19.
- Busse B., Warnke I.H. (2015): *Sprache im urbanen Raum*. [W:] *Handbuch Sprache und Wissen*. Red. E. Felder, A. Gardt. Berlin–Boston, s. 519–538.
- Czachur W. (2020): *Teksty minimalne jako przedmiot badań genologicznych*. „tekst i dyskurs – text und diskurs“ 13, s. 25–42.
- Dymnicka M. (2013): *Przestrzeń publiczna a przemiany miasta*. Warszawa.
- Gorter D., Cenoz J. (2015): *The linguistic landscapes inside multilingual schools*. [W:] *Challenges for language education and policy*. Red. B. Spolsky, M. Tannenbaum, O. Inbar-Louri. New York, s. 151–169.
- Hausendorf H. (2009): *Kleine Texte über Randerscheinungen von Textualität*. „Germanistik in der Schweiz Onlinezeitschrift der Schweizerischen Akademischen Gesellschaft für Germanistik“ 6, s. 5–19.
- Jałowicki B., Szczepański M. (red.) (2008): *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*. Warszawa.

- Jaworski A., Thurlow C. (2010): *Introducing Semiotic Landscapes*. [W:] *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*. Red. A. Jaworski, C. Thurlow. London, s. 1–40.
- Klug N.-M. (2021): *Kleine Texte des Alltags: Was uns z.B. Zigarettenschachteln alles sagen und zeigen können*. [W:] *Kleine Texte*. Red. S. Pappert, K. Sven Roth. Berlin, s. 191–225.
- Krompák E. (2018): *Linguistik Landscape im Unterricht. Das didaktische Potenzial eines soziolinguistischen Forschungsfeldes*. „Beiträge zur Lehrerinnen- und Lehrerbildung“ 36(2), s. 246–261.
- Landry R., Bourhis R. (1997): *Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study*. „Journal of Language and Social Psychology“ 16(1), s. 23–49.
- Makowska M. (2020): *Utekstowiona przestrzeń miejska w świetle badań mediolingwistycznych*. „Socjolingwistyka“ 34, s. 113–130.
- Opilowski R. (2020): *Muster der kommunikativen Kreativität im urbanen Raum. Eine multimodale Perspektive*. [W:] *Text- und Diskurswelten in der massenmedialen Kommunikation*. Red. M. Cieszkowski, J. Pociask. Berlin, s. 199–220.
- Poprawa M. (2020): *Przestrzenie słowno-obrazowe w propagandowych drukach ulotnych lat 1918–1939. Próba analizy w świetle lingwistyki tekstowej i teorii wizualności*. „Sztuka Edycji“ 1, s. 203–230.
- Schmitz U. (2021): *Klein, aber oho! Wissenschaftliche Rehabilitation sehr kleiner Texte*. [W:] *Kleine Texte*. Red. S. Pappert, K. Sven Roth. Berlin, s. 11–39.
- Schmitz U. (2017): *Randgrammatik und Design*. „IDS Sprachreport“ 33.3, s. 8–17.
- Scollon R., Scollon S.W. (2003): *Discourses in Place: Language in the Material World*. London–New York.
- Szczęk J. (2018): *„Der Raum spricht“*. *Zu den Ansätzen der Landscape Linguistic-Forschung (am Beispiel des deutschen und polnischen akademischen Raums)*. [W:] *Linguistische Treffen in Wrocław. Grenzen der Sprache, Grenzen der Sprachwissenschaft II*. Red. I. Bartoszewicz, J. Szczęk, A. Tworek. Wrocław–Dresden, s. 149–158.
- Van Mensel L., Vanderbroucke M., Blackwood R. (2016): *Linguistic Landscape*. [W:] *The Oxford Handbook of Language and Society*. Red. O. Garcia, M. Spotti, N. Flores. Oxford, s. 423–450.
- Ziegler E., Eickmans H., Schmitz U., Uslucan H.-H., Gehne D., Kurtenbach S., Mühlen-Meyer T., Wachendorff I. (2018): *Metropolenzeichen: Atlas zur visuellen Mehrsprachigkeit der Metropole Ruhr*. Duisburg.
- Ziegler E., Marten H. (2021): *Linguistic Landscapes um deutschsprachigen Kontext*. [W:] *Linguistic Landscapes im deutschsprachigen Kontext. Forschungsperspektiven, Methoden und Anwendungsmöglichkeiten*. Red. E. Ziegler, H. Marten. Berlin, s. 13–35.